

Aušra Tamošiūnienė

LITERATŪRINĖS TRADICIJOS IR ISTORINĖS
TIKROVĖS BRUOŽAI PETRO ROIZIJAUŠ
EPIGRAMOSE APIE MEDIKUS¹

Anotacija. Petro Roizijaus (apie 1505–1571) kūrybiniame palikime itin reikšmingą vietą užima mažųjų formų poezija (epigramos). Roizijus svarbus ne vien kaip formos novatorius, LDK lotyniškosios literatūros žanrų įvairovę papildęs keletu naujų atmainų, bet ir kaip savito, originalaus turinio kūrėjas, sumaniai naudojėsis detalėmis kaip priemone tiek apibendrinti, tiek ir išreikšti mintims apie save, kitus žmones, įvairius požiūrius ir savą epochą.

Mažiesiems Roizijaus eilėraščiams būdinga ironija, pašaipa ir šmaikštumas. Juose poetas seka dar Antikoje susiformavusia satyrinės epigramos tradicija, savaip brėžusia invektyvinio ir pašepiamojo tipo literatūrinės kūrybos galimybes bei ribas. Dažni tokių epigramų „personažų“ tipai, keliavę iš kūrinio į kūrinį – blogas oratorius, pavydus kritikas, negabus poetas, šykštus turtuolis, nemokša medikas ir kt. Kai kurie iš šių tipų literatūrą paliko kartu su antikinėmis realijomis, tačiau universalesnieji atgimė Renesanso lotyniškojoje poezijoje. Vienas iš tokių – medikas. Renesanso epigramų autoriai paprastai pabrėžia jo neigiamas savybes: šykštumą, apsimitinėjimą ir beveik visada – neišmanymą. Tai nesunku paaiškinti artima tekstų ir kontekstų sąveika. Vis dėlto čia galima įžvelgti dar vieną dalyką: medikus pašėpiančios epigramos galėjo

¹ Darbas atliktas, parėmus Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui pagal sutartį nr. S-13/2008 remti mokslininko stažuotę.

būti savotiška literatūros ir medicinos buvimo priešinguose gyvenimo poliuose išraiška.

Senosios Romos poetų Marcialio ir Auzonijaus *in medicum* tipo epigramose į akis krinta beveik nekintantis, tačiau ryškus ir spalvingas mediko vaizdavimas. Renesanso poetiniuose tekstuose jo bruožai lieka iš esmės tie patys. Tad Roizijaus epigramose kuriamas mediko paveikslas laikytinas gilios, daugelį amžių besitęsiančios tradicijos dalimi. Nors tradicijai šiuo atveju tenka labai svarbi reikšmė, LDK lotyniškosios literatūros specifika leidžia mums kreipti dėmesį ir į antrąjį, ne mažiau svarbų konteksto elementą – santykį su istorine tikrove, visuomenės požiūriu į aprašomus dalykus. Konkrečiame kūrinyje aprašomas medikas nebūtinai turėjo prototipą realiame gyvenime, tačiau jei jau taip pasitaikydavo, galime beveik neklysdami tvirtinti, kad epigramos turinį, joje pabrėžiamas ypatybes nulemdavo paties autoriaus santykis su vaizduojamu ar minimu asmeniu.

Įdomus ir paties Roizijaus kaip teisininko bei literato požiūris į mediciną ir gydytojo darbą dirbančius žmones. Jis atsiskleidžia veikale *Sprendimai*; autoriaus čia pareikštos mintys papildoma ir aiškina tam tikras Roizijaus poetinės kūrybos nuostatas.

Raktažodžiai: lietuvių literatūra (lotynų); Petras Roizijus; Marcus Valerius Martialis; Decimus Magnus Ausonius; epigrama; medikas; medicina.

Invektyvinio pobūdžio kūriniai – vienas iš įdomiausių reiškinių tiek Antikos, tiek neolotyniškojoje Renesanso kultūroje. Paprastai „invektyva“ suprantama kaip užsipuolamoji poezija, tačiau tikslinga šį terminą praplėsti iki „priekaištaujančiosios“. Invektyvinis stilius paprastai apibrėžiamas kaip kupinas smerkiančių, koneveikiančių elementų, tačiau pernelyg pasitikint tokiais šios sąvokos ribomis, brėžiamomis dažno literatūros tyrinėtojo, į akiratį patenka dažniausiai tik paties aštriausio stiliaus kūriniai. Stiliaus aštrumo prigimtis, be abejo, labiausiai priklauso nuo rašytojo ar poeto literatūrinės išmonės

bei teksto konstravimo, tačiau vargu ar įmanoma visiškai atmesti ir emocinį pradą bei rašančiojo asmenines charakterio savybes.

Svarbiausia šio straipsnio užduotis – išskirti ir atskirai aptarti kai kuriuos invektyvinių bruožų turinčius Roizijaus kūrinis, o būtent epigramas apie medikus. Įdomu pažvelgti ir prasminga įvertinti, kiek šiose epigramose atsispindi istorinė tikrovė, o kiek jose remiamasi literatūrine tradicija. Tokia analizė leis atskleisti, kokius Roizijaus poezijos bruožus galime laikyti „paveldėtais“, o kokie yra nauji ir originalūs.

LITERATŪRINĖ TRADICIJA: KAŲ APIE GYDYTOJUS MANĖ ANTIKOS POETAJAI

Daugelis objektų invektyvoms: blogas oratorius, nevykęs poetas, pavydus kritikas ir pan., į Europos literatūrą patenka nuo pat jos pradžios – nuo Antikos. Pavyzdžiui, legendinio Homero kritiko – pagiežingojo Zojilo – vardas tapo bendrinis pavydaus ir neobjektyvaus kritiko pavadinimu; taip atsirado epigramų tipas *Ad Zoilum*, klestėjęs ir helenistinės bei vėlyvosios Antikos, ir Renesanso laikais². Nuo Antikos žinoma ir epigramų apie blogą gydytoją. Blogo mediko tema ypač ryški romėnų poeto Marko Valerijaus Marcialio (tarp 38 ir 41–tarp 102 ir 104 m. po Kr.) eilėse. Ši tema, be abejo, ypač tiko Marcialio satyrinei epigramai, todėl poetas ir nepraleido progų pasijuokti iš gydytojo darbą dirbusių asmenų.

Reikia pažymėti, kad medicinos menas Antikoje buvo vertinamas. Helenistinėje Graikijoje medicinos teorija buvo itin artima filosofijai – ne vienas garsus V–IV amžiaus pr. Kr. filosofas tuo pačiu metu buvo ir profesionalus gydytojas³. Medicinos tėvu vadinamas Hipokratas manė, jog graikų medicina išsivysčiusi tiek, kad gydytojui

² Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 35.

³ Татьяна Васильевна Блаватская, *Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени*, Москва: Наука, 1983, p. 75.

svarbiausia – pritaikyti jau turimas žinias, o „ne pasikliauti vien sėkme“. Hipokratas taip pat pabrėžė, jog ligonio gydymas priklauso ne vien nuo taisyklių, bet ir nuo konkretaus ligonio, jo išskirtinių organizmo savybių⁴.

Graikų medicinos mokslo iš tiesų negalima pavadinti primityviu. Helenistinio laikotarpio gydytojai nemažai žinojo apie žmogaus anatomiją; jie jau prieš Hipokratą turėjo savo medicinos terminiją. III–II a. pr. Kr. Graikijoje įsikuria pirmosios medicinos mokyklos, dažniausiai vadovaujamos pripažintų gydytojų⁵. Nepaisant to, Tatjana Blavatskaja teigia, kad, tarkim, asklepiadų⁶ medicinos menas buvo pripažįstamas visuomenėje ne tiek dėl gydytojų profesionalumo, kiek dėl jų reprezentacijos visuomenėje ir gydymo sistemos, kurią jiems neva sapne padiktavęs pats Asklepijas. Liaudyje sklido pasakojimai apie sėkmingus išgydymus, kurie dažnai buvo perkuriami, hiperbolizuojami, papildomi menine išmone⁷.

Gana anksti buvo suvokta ir moralinė bei socialinė gydytojo ar vaistininko atsakomybė⁸ – tai rodo Hipokrato priesaikos tekste minimi gydytojo įsipareigojimai. Tačiau natūralu, jog ir graikų visuomenėje pasitaikydavo įvairiausių atvejų; be žmonių, nuodugniai išstudijavusių medicinos meną, būdavo ir apsišaukėlių – tokių, kurie dėdavosi medikais, tačiau ligonių gydymas, anot Blavatskajos, nebuvo jų tikrasis tikslas: po juo slėpėsi garbės ar pinigų troškimas⁹. Apskritai graikų visuomenė savo medikams kėlė itin aukštus moralinius reikalavimus – ne visi praktikuojantys gydytojai sugebėdavo juos

⁴ *Ibid.*, p. 76.

⁵ *Ibid.*, p. 111.

⁶ Taip helenistinėje Graikijoje buvo vadinami šventikai gydytojai, laikę save medicinos dievo Asklepijo (lotynizuota vardo forma – Eskulapo) mokiniais. Stokojant oficialaus parengimo, medicina iš pradžių buvo šeimų profesija. Tėvas asklepiadas perduodavo savo žinias sūnums, jie – savo palikuonims (žr.: Vilma Gudienė, *Farmacijos istorijos ištakos*, Kaunas: KMU Spaudos ir leidybos centras, 2003, p. 76).

⁷ Татьяна Васильевна Блаватская, *op.cit.*, p. 97.

⁸ *Ibid.*, p. 114.

⁹ *Ibid.*, p. 135.

atitikti. Taigi galima pagrįstai tvirtinti, kad „blogo gydytojo“ tipo susiformavimą vėlesnėje Antikos literatūroje lėmė ne tiek paties medicinos mokslo ypatumai, kokie nors jo trūkumai, kiek konkrečių gydytojų veikla.

Medicinos plėtra nestovėjo vietoje nė vėliau, Viduržemio jūros regione įsigalint ir jame ilgus šimtmečius dominuojant Romai. Norint geriau suprasti romėnų poetų požiūrį į medikus, būtina bent trumpai nurodyti kai kurias andainyškščio visuomeninio gyvenimo ypatybes. I amžiuje po Kr. Romoje buvo labai daug gydytojų graikų, persikėlusių čia iš savo tėvynės. Iš pradžių dažniau tai buvo vergai; vėliau nemažos jų dalies visuomeninis statusas keitėsi: juos paleisdavo į laisvę, ir jie ilgainiui įsigydavo nuosavybės ir teisių. Tie romėnai, kurie apskritai priešinosi Graikijos įtakai, peikė ir svetimšalių gydytojų veiklą¹⁰. Antikinės kultūros istorikė Lidija Winniczuk primena ypač neigiamą Marko Porcijaus Katono (234–149 m. pr. Kr.) nuomonę – šis valstybės vyras draudęs savo sūnui bendrauti su graikais gydytojais, teigdamas, kad jie yra priešškai nusiteikę miesto gyventojų atžvilgiu ir siekia savo vaistais visus išmarinti¹¹. Tyrinėtoja teigia, kad įtarus gydytojų vertinimas senovės Romoje galėjo atsirasti ir dėl to, jog gydytojai naudojo naujas nežinomas priemones ir vaistus; be to, būdavę gydytojų, kurie, naudodami įvairius nuodus, padėdavo įtakingiems Romos piliečiams dalyvauti politinėje kovoje, šalinti konkurentus ir kt.¹²

Šie žinomi faktai verčia manyti, kad mediko profesija senovės Romoje keldavo didžiausias problemas tada, kai medicina susidurdavo

¹⁰ Čia pasinaudojome Lidijos Winniczuk (1904–1993) patraukliai parašyto veikalą apie antikinę kultūrą vertimu į rusų kalbą: *Лидия Винничук, Люди, нравы, обычаи древней Греции и Рима*, перевод с польского В.К. Ронина, Москва: Высшая школа, 1988, p. 245.

¹¹ *Ibid.*, p. 245. Šią Antikinės kultūros žinovė čia pasitelkė kaip vyresnę savo amžininę, tuo paliudydami pagarbą jos aptartai nenutrūkstamai europinės kultūros tradicijai. Būtina pažymėti, kad dar XVI amžiuje tą patį griežtąjį Katoną labai panašiam kontekste paminėjo ne kas kitas, o Roizijus, ir ne kur kitur, o Lietuvoje.

¹² *Ibid.*, p. 247–248.

su kitomis visuomeninio gyvenimo sritimis. Buvimas visuomenėje, specifinės profesijos galimybės, santykis su politika ir miesto įtakingaisiais vertė medikus spręsti ne tik profesines, bet ir moralines dilemas. Antikinėje visuomenėje svarbiausi reikalavimai medikui iš esmės buvo du: profesionalumas ir moralumas. Taigi apie blogus gydytojus kalbančiose epigramose susiduriame būtent su personažais, neatitinkančiais šių reikalavimų: jie yra arba neišmanantys, arba nesąžiningi.

Mediko paveikslas antikinėse epigramose dažniausiai susijęs su keletu konkrečių „siužetų“: medikas keičia profesiją; užuot pagydęs žmogų, jį dar labiau susargdina ar net numarina; naudojasi ligonio turtu ir pan. Marcialio epigramų medikams būdingi bruožai: neišmanymas, godumas, apsukrumas. Šios tematikos epigramos dažnai pagrįstos groteskiška hiperbole. Pats veiksmas neįvardijamas, tačiau senovės Romos skaitytojui buvo savai aišku, ką veikia klinikas (taip anksčiau vadino ligonių slaugytoją), vespilonas (taip anksčiau vadino patarnautojus, išnešdavusius iš namų mirusius žmones¹³) ar gladiatorius.

Chirurgus fuerat, nunc est vispillo Diaulus.

Coepit quo poterat clinicus esse modo.¹⁴

(Buvo chirurgas kadais, dabar – vespilonas Diaulas.

Mat negalėjo kitaip kliniku tapti jįsai¹⁵. I, 30)

Nuper erat medicus, nunc est vispillo Diaulus:

Quod vispillo facit, fecerat et medicus.

¹³ Aleksandra Teresė Veličkienė, „Komentarai“, in: Marcus Valerius Martialis, *Epigramos*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 341.

¹⁴ Lotyniški Marcialio tekstai cituoti iš: Marcus Valerius Martialis, *M. Valerii Martialis Epigrammaton libri*, recognovit W. Heraeus, Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri, 1925.

¹⁵ Lietuviški epigramų tekstai čia ir toliau cituojami iš: Marcus Valerius Martialis, *Epigramos*, vertė Aleksandra Teresė Veličkienė, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

(Daktaras buvo kadais, o dabar vespilonas – Diaulas.

Ką vespilonas – dabar, daktaras darė seniau. I, 47)

Oplomachus nunc es, fueras ophthalmicus ante.

Fecisti medicus quod facis oplomachus.

(Tu okulistas buvai, o tapai gladiatorium. Šitaip,

Kaip okulistas kadais, tu ir arenoj darai. VIII, 74)

Senovės Romoje klinikai namuose buvo labiau gerbiami nei chirurgai. Epigramos herojus Diaulas tampa vespilonu. Kaip minėta, šios profesijos žmonės išnešdavo iš namų mirusiuosius. Autorius nurodo, jog profesijos keitimas – vienintelė galimybė gydytojui tapti gerbiamu žmogumi. Kartu perskaičius šį dvielių neapleidžia nuojauta, kad epigramos pasakotojas ne tik geraširdiškai tapšnoja per petį lyriniam herojui, bet ir širdies kertelėje iš jo šaiposi. Kita epigrama apie Diaulą tarsi patvirtina „negerą“ nuojautą. Iš jos skaitytojas supranta, kad būdamas gydytoju Diaulas atnešdavo ne ką didesnę naudą nei vespilonas, t. y. savo pacientus numarindavo. Dar sarkastiškesnė Marcialio epigrama apie okulistą: joje šios srities mediko gebėjimai lyginami... su gladiatoriaus.

Nesunku pastebėti, kad ir šiose, cituotose, ir gausiose kitose epigramose smerkiami ne medikai apskritai, bet blogas jų darbas, netikęs pareigų atlikimas. Beje, Marcialio eilėse labai mažai žmonių vadinami tikrais vardais, ir tai nėra atsitiktinis dalykas. Jeigu jis šaiposi, tai daro negailestingai, tačiau išjuokiamo asmens vardo nemini. Taip poetas elgiasi sąmoningai: jam svarbiau pajuokti ne konkretų žmogų, bet ydą.

Medikas gali būti nemokša, tačiau savo „darbą“ jis stengiasi atlikti. Kaip sakyta, ne visada tai išeina į sveikatą pacientui. Kitoje Marcialio epigramoje netikėlis gydytojas susargdina beveik sveiką žmogų:

Languebam: sed tu comitatus protinus ad me

Venisti centum, Symmache, discipulis.

Centum me tetigere manus aquilone gelatae:
Non habui febrem, Symmache, nunc habeo.

(Negalavau šiek tiek. Staiga su šimtu palydovų
Tu atvykai nelaukta gydyt, Simachai, manęs.
Ėmė mane čiupinėt net šimtas sužvarbusių rankų:
Drugio nebuvo lig šiol, – štai jau, Simachai, yra! V, 9)

Ir šioje, ir kitose panašiose epigramose paprastai užsipuolamas medikas, neišmanantis savo profesijos. Komizmas pasireiškia ne vien tuo, kad pasakotojo akyse gydytojas, užuot padėjęs žmogui, jam pakenkia, bet ir dviprasmybe, pasižyminčia nemažu estetiniu „užtaisu“: taip ir lieka neaišku, ar pacientas iš tiesų po mediko apsilankymo susirgo drugiu, ar čiupinėjimas šaltomis rankomis čia be gilesnės potekstės tėra lyginamas su šaltkrėčiu. Vis dėlto matyti, kad mediko veiksmai šioje epigramoje hiperbolizuojami, ir tai daroma jau nuo pat pradžių (pirmoje eilutėje aiškiai duodama suprasti, kad niekam tikęs tas gydytojas, kuris pas ligonį atvyksta su visa svita („šimtu“ palydovų).

Panašiu keliu eina kitas Romos poetas Decimas Magnus Auzonijus (apie 310–395 m. po Kr.):

Languenti Marco dixit Diodorus haruspex
ad vitam non plus sex superesse dies.
Sed medicus divis fatisque potentior Alcon,
falsum convicit ilico haruspicium.
Tractavitque manum victuri, ni tetigisset;
illico nam Marco sex periere dies.¹⁶
(69, De Alcone medico, et Diodoro haruspice)

(Markui susirgus labai haruspikas tiesiai paskelbė,
Kad jam gyventi dienų šešetas liko tiktai.
Daktaras, už dievus ir lemtį stipresnis, Alkonas
Betgi įrodė bemat klystant būrėją tikrai.

¹⁶ Lotyniški tekstai cituoti iš: Decimus Magnus Ausonius, *D. Magni Ausonii Epigrammata*, in: *Decimi Magni Ausonii Burdigalensis Opuscula*, recensuit Rudolfus Peiper, Lipsiae: Teubner, 1886.

Vos tik savąsias rankas prie ligonio prikišo Alkonas,
Šešios tos dienos bemat Markui pradingo, deja.¹⁷
(Apie gydytoją Alkoną ir haruspiką Diodorą)

Epigramoje ypač ryškiai matyti žaidimas dviem motyvais: būrėjo pranašystės ir gydytojo darbo. Pirmasis motyvas, kuriuo pradėta ši epigrama, neišreiškia visos kūrinio prasmės, o pasitarnauja kaip nuoroda į vienodos reikšmės, tačiau skirtingo turinio dalykus. Svarbu ir tai, kad ta nuoroda pateikiama kaip savotiškas poetinis žaidimas; jos tikslas nėra išaiškinti paslėptą dalyką, ja siekiama atsverti tikrąją mintį ir palaikyti šiam žanrui būdingą stiliaus grakštumą ir lengvumą. Pirmosios epigramos eilutės išreiškia tam tikrą pasakotojo poziciją, o paskutinėse jau matome opoziciją. Taip pasiekiami tragikomiško efekto: epigramos pabaigą neįsigilinus galima traktuoti kaip „laimingą“ atomazgą po pradžioje išdėstytos liūdnos pranašystės apie ligonio mirtį po šešių dienų. Būrėjas nebuvo teisus: įsikišus gydytojui, ligoniui šešių dienų neprireikė. Kodėl? Tiesiog nelaimingas žmogus numirė anksčiau...

Ironijos tikslas pasiektas: pranašautojas lieka melagis, o medikas išlaiko savo tvirtą poziciją antikinėje poezijoje: jam viskas vyksta ne iš blogos valios, jis tampa tarsi atsitiktinumo (*rankas prikišo* – atrodo, sąmoningai parinkta metonimija) auka. Bet prisiliesti nebūtina. Marcialis aprašo pacientą, kuris miršta, būdamas linksmas ir sveikas tik dėl to, kad sapne pamato savo daktarą (V, 69).

Bendra visų aprašytųjų medikų savybė – jų godumas, gviešimasis turto, kuris priklauso ligoniui:

Solvere dodrantem nuper tibi, Quinte, volebat
Lippus Hylas, luscus vult dare dimidium.

¹⁷ Vertimas Dalios Dilytės. Cituojama iš: Petras Roizijus, *Lietuvos sprendimai*, 1563, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė; sudarytojas Vytautas Andriulis, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 49. – Toliau tekste nuorodą į šį leidinį duosime santrumpa LS.

Accipe quam primum; brevis est occasio lucri:
Si fuerit caecus, nil tibi solvet Hylas.

(Kvintai, tau siūlė net tris ketvirtadalius Hilas susirgęs;
Viena apakęs akim, – pusę teduoda dabar.
Pinigus imk kuo greičiau: šios progos gali tuoj netekti;
Tapęs aklu, nebeduos Hilas tau, Kvintai, nė kiek! VIII, 9)

Priešingai nei aukščiau minėtose epigramose, čia jau smerkiama ne mediko profesija, o pats tokį užsiėmimą turintis žmogus, kuris, be to, dar yra ir amoralus. Epigramos pasakotojas žino, kad gydymas nebus išganingas, negražins sveikatos, todėl siūlo gydytojui paskubėti ir pasiimti siūlomus pinigus, kol pacientas visiškai neapako. Taigi čia regime dar vieną literatūrinio medikų paveikslo bruožą: jų troškimą pasipelnyti.

Esama vienos epigramos, kurios pasakotojas statomas į vieną gretą su gydytoju:

Santonica medicata dedit mihi pocula virga:
Os hominis! mulsum me rogat Hippocrates.
Tam stupidus numquam nec tu, puto, Glauce, fuisti,
Χάλκεια donanti χρύσεια qui dederas.
Dulce aliquis munus pro munere poscit amaro?
Accipiat, sed si potat in elleboro.

(Taurę sardoniškų man žolelių nuoviro davė.
Sau Hipokratas medaus prašo, begėdis bjaurus!
Glaukai, net tu nebuvai toks kvailys tada, aš manyčiau,
Kai už varį kadais auksą davei dovanų.
Kaipgi išdrįsta prašyt už dovaną karčią – saldžiosios?
Ką gi! Tačiau tegu geria medų su čemeriu jis! IX, 94)

Ši Marcialio epigrama savotiškai išsiskiria iš visų jo kūrinėlių apie medikus. Čia pasakotojas tarsi priima mediko žaidimo taisykles: viena vertus, pats save pastato kvailio vieton ir apsimeta nesuprantąs, kas yra vaistai; kita vertus, išskirdamas tik vieną vaistų savybę – kartumą, jis parodo žinąs, kad medikamentai niekam tikę.

Marcialio ir Auzonijaus epigramų medikas gali pakenkti ne tik ligoniui, bet ir kitokių būtybių pavidalus turintiems lyriniams objektams. Pavyzdžiu galėtų būti trumpas Auzonijaus eilėraštis apie gydytoją, kuris paliečia Jupiterio statulą, – o kitą dieną dievas jau skuodžia išsigandęs iš savo šventyklos:

Alcon hesterno signum Iovis attigit. Ille
quamvis marmoreus vim patitur medici.
Ecce hodie iussus transferri ex aede vetusta
effertur, quamvis sit deus, atque lapis.
(*EL*, 70, De signo Jovis tacto ab Alcone medico)

(Vakar statulą paties Jupiterio kliudė Alkonas.
Nors marmurinis, jėgas dievas pajuto gerai,
Šiandien palieptas senos buveinės sienas palikti,
Skuodžia, nors dievas gi jis ir sunkutėlis akmuo.
Apie Jupiterio statulą, paliestą gydytojo Alkono)¹⁸

Rankos prisilietimas civilizacijos istorijoje siejamas su jėgų perdavimu, pagydimu. Mums geriausiai žinoma krikščioniška tradicija, tačiau ir Antikos mitologijoje randame panašių atvejų. Auzonijus paklūsta tipiniams epigramos žanro reikalavimams, išryškindamas ir prieštarą, ir komiškumą. Gydytojas, pats to nenorėdamas, yra kupinas blogos jėgos, kuri ne tik – galima atspėti – yra pakenkusi daugeliui žmonių, bet čia dar išgąsdina dievo statulą.

Visose epigramose apie gydytojus arba tiesiogiai kreipiamasi į mediką (jis yra kūrinio adresatas), arba vaizduojama situacija, kurioje gydytojas yra pagrindinis veikėjas. Situacijų aprašymai dažnesni. Apskritai gydytojas nevaizduojamas iš esmės blogas. Jis gali lupikauti, kenkti, marinti, tačiau jis nėra piktavališkas, greičiau – kvailas ir netikęs. Visos profesinės bėdos jam atsitinka tarsi netyčiomis, nenorint nieko pikto. Tokiu poetiniu žaidimu sudaromas įspūdis, jog autoriaus nuomonė nėra svarbi. Skaitytojas susidaro savą nuomonę, o poeto

¹⁸ Petras Roizijus, *Lietuvos sprendimai*, 1563, p. 49–50.

užduotis – sukurti tinkamą situaciją, į kurią jis tiesiogiai nesikiša, nors gali sau paslapčiomis šypsotis, parinkdamas įtaigius konotatyvius žodžius. Taigi pikta valia medikas nekaltinamas. Kaip matyti iš aukščiau pateiktų citatų, blogus dalykus jis padaro, netgi neatlikdamas kokių nors ypatingų veiksmų (apžiūrėdamas ligonį, kliudydamas statulą ir pan.). Toks keistas paprastų veiksmų galios hiperbolizavimas traukia akis ir verčia pamąstyti, kas gi galėtų už to slėptis.

Medikas – ypatingas žmogus. Tam tikra prasme jis ardo įprastinę pasaulio tvarką ir prisiima dievišką vaidmenį – gydyti ir gelbėti žmogų ir šitaip tarsi keisti jo lemtį. Graikų pasaulyje medicina – dieviškos kilmės menas. Suprantama, kad ir romėnams turėjo atrodyti, jog šito meno negali įvaldyti bet kas, o asmuo, įgijęs teisę gydyti, turi mokėti tinkamai panaudoti specialybės žinias bei patirtį. Žmogus, stojantis prieš gamtą, turi būti tinkamai tam pasiruošęs. Tačiau senovės Graikijoje ir Romoje apščiau pasitaikydavo visokiausio plauko apsimitėlių, siekusių vienintelio tikslo – pasipelnyti. Ne veltui kai kurios cituotos epigramos potekstėje slepia tam tikrą mintį: netikusiam medikui pakeitus profesiją, viskas tarsi grįžta į savo vietas – sugrąžinama pasaulio tvarka.

SATYRIŠKAS TIKROVĖS POETIZAVIMAS PETRO ROIZIJAUS EPIGRAMOSE

Antikos atgimimas Renesanso epochoje pasireiškė ne tik dėmesiu Graikijos ir Romos klasikinio laikotarpio kūrinių formoms bei žanrams, bet ir konkrečių motyvų bei meninio pasaulio detalių perėmimu. Viena iš tokių detalių buvo aukščiau aptartas Romos poetų požiūris į mediciną bei medikus. Tai atsispindi kai kuriuose Francesco Petrarco (1304–1374) tekstuose, pavyzdžiui, *Invectivae contra medicum* (*Invекtyvos prieš mediką*). Literatūrologė Nancy Struever teigia, jog šis Petrarco kūrinys įkūnija „Renesansui būdingą archetipinę konfrontaciją tarp retorikos ir medicinos, taip pat primityvų humanizmo ir mokslo, ar bent jau pseudomokslo,

susidūrimą¹⁹. Tiek *Invectivose*, tiek ir keliuose laiškuose popiežiui Klemensui VI Petrarca nurodė savo intencijas: jo svarstymų objektas buvo gydytojas, o ne medicina apskritai²⁰. Krinta į akis autoriaus pozicijų panašumas į anksčiau aptartą Marcialio ir Auzonijaus laikyseną tuo pačiu klausimu.

LDK lotyniškajai Renesanso literatūrai būdingas originalumo raiškos linkmes Sigitas Narbutas apibrėžia kaip „perėjimą nuo individualizuojamojo tipo [būdingo Viduramžių tradicijai – *A.T.*] prie individualizuojamojo individo“²¹. Toks individualizavimas programuoja ne tik savo (kaip autoriaus) individualios svarbos bei galios suvokimą, bet ir terpę vidiniam (asmenybės) bei išoriniam (aplinkos) konfliktui. Pastarasis leidžia savitai skleistis kiekvieno autoriaus saviraiškai; svarbu ir tai, kad jį grindžia, savitų pavidalų jam suteikia ne vien literatūriniai, bet ir socialiniai pokyčiai religiniame, politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Suprantama, tas gyvenimas skyrėsi įvairiose Senojo žemyno vietose. Tai būtina turėti omenyje, aptariant Lenkijoje ir Lietuvoje 1541–1571 metais gyvenusio Petro Roizijaus epigramas apie medikus.

Kaip teigia Marcelinas Ročka, epigramos žanrą Roizijus buvo įvaldęs geriausiai. Savu metu šis literatūros istorikas laikė prasmingu dalyku priminti ankstesnių tyrėjų nuomonę ir nurodė poeto artimumą Marcialiui, pripažintam antikinės epigramos meistriui:

Kaip ispanų patriotas, Roizijus į Lietuvą atsivežė ir „ispanišką“ poeziją. Ispanijos humanistai dėl savo patriotinių siekių iš antikinių autorių paprastai stengdavosi iškelti į pirmą vietą tuos rašytojus ir filosofus, kurie buvo kilę iš Ispanijos teritorijos, pavyzdžiui, Marcialį, Seneką. Kaip tik tokios tendencijos pastebimos ir Roizijaus poezijoje. Iš tikrųjų Roizijus, kaip jo kūrybos tyrinėtojų jau yra nustatyta, savo poetine praktika daugeliu atžvilgių suartėja su poetu Marcialiu.

¹⁹ Nancy Struever, „Petrarch’s *Invective contra medicum*: An Early Confrontation of Rhetoric and Medicine“, in *Medical Learning Network*, vol. 108 (*French Issue*), Nr. 4, 1993, p. 659–679.

²⁰ *Ibid.*, p. 661. Petrarco *Invectivos* (keturi kūriniai, paskelbti 1355) buvo sukurta kaip polemisinis atsakas konkrečiam gydytojui.

²¹ Sigitas Narbutas, „„Žemė galinga yra“: lotyniškoji poezija kaip įsisavinta originalios kūrybinės raiškos erdvė“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 23.

Be tos pačios tėvynės, jiems būdinga ir tai, kad juodu abu mokėsi Italijoje, o savo kūrybinius laimėjimus pasiekė svetur. Yra žinoma, kad Marcialis savo metu buvo pasirinkęs parazištiško kliento ir valdovui pataikaujančio poeto kelią su kasdieniais sveikinimais, dovanėlėmis ir nusizeminimais. Panašiai pasielgė ir Roizijus, savo plunksną paskyręs valdovo, didikų tarnybai. Ir vienas, ir kitas buvo poetai, o drauge ir teisininkai. Kaip poetai, jie abu sėkmingiausiai darbavosi epigramos žanre. Kai kur panašus ir jų poetinio vaizdavimo būdas: ir vienas, ir kitas stengiasi labai individualizuoti savo paveikslus ir taip lyg nuslysta smulkmenų paviršiumi; ir jų epigramos siekia ne gilios kritikos, o taiklaus žodžio ir sąmojingų vaizdų. Gyva, truputį į komiškas hiperboles linkusi vaizduotė, žaidimas žodžiais irgi tam tikru laipsniu suartina šiuos ispanų poetus.²²

Jogailaičių valstybėje Roizijus pateko į rūmų aplinką. Čia jis susidurdavo su įvairiakilmiais gydytojais, kurių nemažai tarnavo tiek Žygimantui Senajam ir karalienei Bonai, tiek ir Žygimantui Augustui bei jo žmonoms. Ne paslaptis, kad net ir profesionalūs medikai XVI amžiuje dažnai toleravo liaudiškas gydymo priemones. Jos būdavo pasitelkiamos ir ne itin gausiai vaistinių preparatų nomenklatūrai papildyti, ir itin rimtiems susirgimams gydyti. Pavyzdžiui, antroji Žygimanto Augusto žmona Barbora Radvilaitė, net ir gulėdama mirties patale, vartojo įvairius liaudiškus vaistus²³.

Petras Roizijus, tarnavęs karaliaus juriskonsultu, be abejo, turėjo gerai pažinoti dvare dirbusius gydytojus. Jų būta, ir daug. Pasak Mareko Ferenco, 1548–1572 m. paskutiniojo Jogailaičio dvare buvo 28 žmonės, kuriuos galima pavadinti medicinos tarnautojais (jiems autorius priskiria gydytojus, chirurgus, barzdaskučius, vaistininkus ir pirtininkus). Svarbiausią vaidmenį tarp jų atlikę gydytojai (*doctores medici, physici regis*). 2–5 iš jų nuolatos reziduodavę prie valdovo, nors išskirtinai karaliaus gydymu rūpindavęsis tik vienas. Ferencas pateikia išsamų sąrašą gydytojų, dirbusių dvare Žygimanto Augusto valdymo

²² Marcelinas Ročka, „Lietuviškoji Petro Roizijaus kūrybos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje“, in: Marcelinas Ročka, *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 147.

²³ Stanisław Cynarski, *Žygimantas Augustas*, iš lenkų k. vertė Viktorija Skliutaitė, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 72.

metais; verta paminėti, kad keturi iš jų buvo italai, vienas vokiečių, šeši likusieji – lenkai²⁴. Vieną kitą iš jų Roizijus mini proginiame kūrinyje *Chiliastichon* (*Tūkstanteilis*). Apie kai kuriuos iš jų: Petrą iš Poznanės, Martyną Boruskį, Pranciškų Nascimbenskį, – poetas nepasako nieko ypatinga, išskyrus keletą formalių apibūdinimų – jie rūpinasi karaliaus sveikata ir išpažįstą katalikų tikėjimą. Ne ką daugiau ten pasakyta ir apie kitus asmenis, „išmanančius Machaono meną“²⁵.

Tiesa, turime daryti prielaidą, jog ne visi *Tūkstanteilėje* paminėti gydytojai priklausė karaliaus dvarui (Ferenco studijoje nėra paminėtos kai kurių pavardės). Vis dėlto atsižvelgdami į *Tūkstanteilio* paskirtį²⁶, turime pripažinti, jog visi ten minimi žmonės yra istoriniai asmenys. To nieku būdu negalėtume pasakyti apie epigramų herojus. Sunku pasakyti, kokie Roizijaus amžininkai gydytojai galėjo tapti tų herojų prototipais ir pasislėpti ar po Roizijaus išgalvotais, ar jo iš romėnų epigramų perimtais vardais (Albinas, Kordas, Mevijus, Linas). Ne mažiau svarbi aplinkybė yra tai, kad dažniausiai Roizijus medikams skirtų epigramų herojus įvardija abstrakčiai: „In quosdam medicos“, „De medicis“, „In imperitum medicum“, „In praeposterum medicum“, „In malos medicos“, „In medicum pusillum“ (žr.: *RC II*, 416–424²⁷).

Taigi Roizijaus pašaipa, rodos, neturėjo nieko asmeniška, šaipomasi ne iš konkrečių, bet iš apskritai mediko profesiją turinčių žmonių, o apie asmenines Roizijaus paskatas šiandien nieko tikra negalime

²⁴ Marek Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta: Organizacja i ludzie*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica“, 1998, p. 97.

²⁵ Petras Roizijus, „Chiliastichon“, in: Idem, *Rinktiniai eilėraščiai*, iš lotynų k. vertė Rita Katinaitytė, Eugenija Ulčinaitė, Eglė Patiejūnienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 100; Idem, „Tūkstanteilis“, in: *ibid.*, p. 224.

²⁶ *Tūkstanteilis* parašytas siekiant pristatyti Lenkijos ir Lietuvos katalikų stovyklą popiežiaus nuncijui, Veronos vyskupui Luigi'ui Lippomanui.

²⁷ Roizijaus eilės šiose straipsnyje minimos ar cituojamos iš: Petrus Royzius, *Petri Royzii Aurei Alcaznicensis Carmina*, ps 2: Carmina minora continens, ex libris et typis exclusis et manu scriptis edidit, commentariis indiceque rerum memorabilium instruxit Bronislavus Kruczkiewicz, Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, 1900. – Toliau tekste šis leidinys bus žymimas santrumpa *RC II*; paskutinis skaičius nurodo puslapį.

pasakyti. Tiesa, būdamas išsimokslinęs ir moralus pilietis, Roizijus „nekenė“ ne pačios medicinos, o gydytojų neprofesionalumo ir jų neišmanymo. Štai čia mes ieškotume pagrindinio skirtumo tarp Roizijaus ir Antikos epigramų. Antikoje, suvokusioje pasaulį kaip visumą, gydytojas ir medicina nebuvo kaip nors ypatingai vienas nuo kito atskirti. Jei pašiepiamas gydytojas, tai kritikos strėlė lekia ne tiek į jį, kiek į šios profesijos asmenis apkritai; kitais žodžiais, kritikos strėlės čia skiriamos ne individui, o tipui. Kita vertus, antikinės epigramos, ypač vėlyvosios, autorius nusitaiko ir į tuos „eskulapus“, kurie neprofesionaliais veiksmais ar kokiais kitais gero gydytojo įvaizdį „griaunančiais“ poelgiais sukelia visuomenei keistumo jausmą. Tai matosi iš aukščiau cituotos Auzonijaus epigramos. Čia nėra pabrėžiamas gydytojo žinių ar įgūdžių trūkumas – iš kūrinio galima suprasti, kad medikas čia traktuojamas kaip turintis ypatingų galių, bet nemokantis jomis pasinaudoti: nuo jo rankos prisilietimo numiršta ligonis ir sujuda dievo statula; žmogus krenta negyvas, kai per sapną išvysta mediką. Tokį vertinimą sustiprina kiti Antikos autoriai, rašę apie medikus. Roizijus *Sprendimuose* laikė prasmingu dalyku paminėti Marką Porcijų Katoną, laiške sūnui nurodžiusį: „po graikų raštus, ypač apimančius gydymo meną, gerai yra pasižvalgyti, bet ne mokyti to *kenksmingo* [kursyvas mūsų – A.T.] dalyko“²⁸.

Renesanso epochoje visuomenė atsakomybę susiejo su individu, o ne luomu, klase ar visu profesiniu sluoksniu, korporatyvia specialistų grupe. Todėl nekyla nuostabos, stebint kur kas ryškesnes kritikos ar emociškai ir kitaip konotuoto vertinimo spalvas renesansinėse epigramose. Beje, ir ne tik jose. Renesanso autoriai netgi Antikoje pirmiausia mato ir pabrėžia individualų žmogų. Štai kaip apie profesionalios medicinos pradžią Romoje pasakoja tas pats Roizijus (*LSI*, 76–77):

Iki Lucijaus Emilijaus ir Marko Livijaus konsulato romėnai, negaišdami įsileidę kitus mokslus, neturėjo medikų. Rašoma, kad penki šimtai trisdešimt penk-

²⁸ Cituojama iš: Petras Roizijus, *Lietuvos sprendimai*, 1563, p. 47. Plg. šio straipsnio 11 išnašą.

taisiais metais nuo Miesto įkūrimo pirmą kartą iš Peloponeso atvyko į Romą Lisanijos sūnus Archagatas.

Nors iš pradžių visiems buvo mielas ir geidžiamas, dėl žiauraus pjaustymo ar deginimo (mat buvo žaizdų gydytojas) pelnė kailialupio vardą ir medicinos meną bei visus gydytojus padarė romėnų nekenčiamus.²⁹

Kaip jau minėjome, Roizijus pabrėžė gydytojo neišmanymą, o ne medicinos trūkumus apskritai. Būdamas katalikų dvasininkas (turėjo diakono šventimus), jis smerkė prietarus ir visokio plauko šarlatanus. Jo raštai taip pat rodo jį išmanius ir invекtyvinę literatūros tradiciją (*LS I, 85*): „Medikų profesija kaip amatas, teikiantis žmonėms ne pagalbą, o pražūtį, pasmerkta ir poetų eilėse“³⁰.

Rėmai, kuriais pirmiausia apibrėžėme Marcialio ir Auzonijaus epigramas apie medikus, yra per siauri Roizijui. Jis parašė trumpų eilėraščių apie konkrečius gydytojus tikrais ar pramanytais vardais ir jiems suteikė ryškių individualių bruožų. Tačiau jo poezijoje pasitaiko ir neindividualizuotas personažas, „tipiškas“ gydytojas, labai panašus į antikinės tradicijos mediką. Roizijaus epigrame „In medicum imperitum“ („Apie nepatyrusį gydytoją“) papasakotas toks siužetas. Ligonis galynėjosi su drugiu, todėl pas jį buvo pakviestas neišmanėlis medikas (*indoctus medicus*). Šis prisidėjo prie drugio, ir abu kartu įveikė ligonį (*RC II, 423*):

Aegrum oppugnabat febris; accitus ad aegrum est

Indoctus medicus; protinus ecce venit.

Oppugnant aegrum medicus cum febre; valere

Qui medici potuit absque ope, mox periit.³¹

(Purtė ligonį drugys, tad nemokytas medikas buvo

pakviestas tąsyk pas jį. Tas prisistato, ir štai:

purto jau jis su drugiu ligonį, o tas, kurs įstengė

spirtis prieš ligą be jo, vargšas numiršta tuojau.)³²

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*, p. 49.

³¹ Petrus Royzius, *Petri Royzii Aurei Alcagnicensis Carmina*, ps 2, p. 423.

³² Čia ir toliau iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas.

Šis kūrinėlis primena anksčiau minėtą Marcialio epigramą apie karščiuojantį (drugio krečiamą) ligonį. Joje medicas, užuot pagyęs žmogų, paskatina ligą. Roizijus, žaisdamas žodžiu *oppugnare* (pulti; mušti kumščiais, kumščiuoti), kalba apie nemažas gydytojo galias, kurios, nemokšišškai panaudotos, padaro didžiulę žalą.

Roizijaus epigramose galima rasti nemažai tokių elementų, kuriuos įžiūrėjome ir Antikos poetų kūryboje. Ir Roizijaus, ir Antikos poetų eilėraščiuose minimi konkretūs gydytojų vardai (tikri ar pramanyti). Ir vieno, ir antrų epigramose pasakotojo lūpomis reiškiamos tokios pačios moralinės nuostatos. Pavyzdžiui, kaip ir Marcialis, Roizijus smerkia gydytojo pelnyimąsi ligonio sąskaita (*RC II, 423*):

Aegrorum exonerant medici per pharmaca ventres:

Sic loculos onerant, – o pia cura! – suos.

(Savo ligonių pilvus ištuština medikai vaistais.

Geras gydymas! – Taip jie prisipildo kapšus.)

Šiame poetiniame vertime kiek nutolta nuo originalo raidės. Lotyniškoje epigramoje paminėtas ne kapšas, o dėžutė, skirta pinigams dėti. Estetinis efektas paremtas veiksmažodžiais „ištuština“ ir „prisipildo“. Lotyniškame dvielyje pavartotas tas pats žodis *onerare* „prikrauti, apkrauti“, tik pirmoje eilutėje jis su priešdėliu *ex*, suteikiančiu jam priešingą reikšmę.

Roizijus parašė ir satyrinių epitafijų. Šis žanras taip pat paremtas antikinė tradicija. Garsusis Katulo žvirblis, Marcialio kalytė Lidija ženklina epitafijų parodijas. Renesansinėje Jogailaičių valstybėje ši tradicija taip pat buvo gyva: prisiminkime kad ir Jano Kochanowskio (1530–1584) „Nagrobek kotowi“. Roizijus irgi paliko tokių kūrinų. Jie pažymėti originalumo žyme. Mat galima spėti poetą siekus jais ne prajuokinti skaitytoją ar pasišaipyti iš paties žanro poetikos, bet išryškinti kai kurias visuomenės ydas ir negeroves. Tokios mintys ateina į galvą, skaitant kelias Roizijaus epitafijas medikams. Štai viena iš jų (*RC II, 400*):

Hic situs est medicus, cuius servata medelis
Ne musca est, multi sed cecidere viri.

(Čia guli daktaras; jis nepagydė vaistais nė musės,
bet nuo jo vaistų pulkai vyrų krito užtat.)

Ne vienas tyrinėtojas pabrėžia Roizijaus kūrybos realistiškumą, palinkimą į aprašymą, detalių vaizdavimą. Šioje epigrame jis lieka sau ištikimas, o musės ir žmogaus opozicija tik dar labiau sustiprina neigiamą įspūdį. Kartu jis skamba kaip ironiškas harmonijos ieškojimas. Tačiau ši harmonija – anaipol ne antikinių epigramų pusiausvyra, o tik į ją panašus žaidimas. Mat *nepagydyimo* motyvą labai sustiprina *musės* menkumas, todėl patekę į epitafijos „herojaus“ rankas *vyrų* išties buvo atsidūrę stačiai beviltiškoje padėtyje. Turint omeny, kad *musė* čia žymi itin menkas to „herojaus“ profesines galias, pats *pražudymo* motyvas lieka vieninteliu prasmingu epitafijos dėmeniu. Taip Roizijus pasiekia ne vieną, o du tikslus: jis ne tik pasišaipto iš mediko, bet ir pridengia, paslepia filosofinę mintį apie žmogaus būties laikinumą.

Suprantama, filosofiška Roizijaus laikysena nėra ir turbūt negali būti itin ryški epigramose. Į ją čia dėmesį atkreipėme todėl, kad kituose „daktaro Ispano“ (taip Roizijus neretai vadinamas amžininku) tekstuose filosofinių nuostatų autorius neslepia ir nedangsto. Filosofškumas apskritai sudaro ryškų Roizijaus kūrybos bruožą; tai anksčiau yra pastebėję kiti jo kūrybos tyrėjai, pirmiausia ispanų autoriai³³.

Panašus motyvas nuskamba ir kitoje Roizijaus epitafijoje (RC II, 399; pirmoji iš trijų, skirtų tam pačiam asmeniui):

Hic iacet Albinus, qui dum mala pharmaca miscet,
Occidit medicus milia multa virum.
Occidat mors nunc: hoc vivus praestitit ille,
Quod poterant homines tunc sine morte mori.

(Guli Albinas štai čia. Kol toks medikas maišo kenksmingus
vaistus, tol miršta nuo jų tūkstančiais žmonės. Na, ką?)

³³ Daugiau apie tai žr.: José Guillén Cabañero, „Un gran latinista aragonés del siglo XVI: Pedro Ruiz de Moros“, in: *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, Zaragoza, 1961, p. 129–160.

Te tokį griebia mirtis, nes juk jis, kol gyvas, tol siekia,
kad galėtų gyvi mirti ne savo mirtim.)

Toks gydytojo paveikslas, rodos, bus atėjęs iš antikinės romėniškosios tradicijos. Kaip paminėjome, kalbėdami apie romėnų epigramas, Romos Respublikos laikais jau pasitaikydavę medikų, kurie panaudodavo savo gebėjimus piktam, taip skatindami visuomenėje gandas bei paskalas³⁴. Ką tik pacituotoje epigramoje gydytojo-žudiko paveikslas ne tik apibrėžtas, bet ir ryškiai hiperbolizuotas. Satyrinis Roizijaus požiūris vėl, kaip būdinga poetui, atsiskleidžia per žaidimą: geriau jau numirtų vienas gydytojas nei daug pacientų. Vietoje tradicinei epitafijai būdingos liūdnos nuotaikos atsiranda džiaugsmas, kad gydytojas numirė. Gyvenimo–mirties priešara, apvilкта žaismingu rūbu, pabrėžia didaktišką poeto požiūrį į amoralų gyvenimo būdą: tas, kas kenkia kitiems, galop miršta pats.

Neatsiejamas nuo gydytojo yra pats ligos motyvas. Roizijaus epigramose liga reiškia kur kas daugiau nei paprastą kūno negalią, su kuria medikas kovoja; gydytojui ji – pasipelnymo šaltinis, tad jis paprastai tampa tarsi koku ligos sąjungininku. Prie tokių minčių veda kelios epigramos, kuriose kalbama apie anuomet paplitusią podagrą. Štai viena iš jų („De podagra“, *RC II*, 417):

Cur immortalē medici fecere podagram?
In promptu est: morbus quod locupletis erat.

(Kam nemirtinga liga daktarai padarė podagrą?
Akivaizdu: kad liga būtų pelninga kai kam.)

Taigi Roizijaus epigramų gydytojais kai kuriais atžvilgiais atrodo kur kas žemiškesni nei Antikos poetų. Svarbiausias jų būdo bruožas nėra nemokšiškumas, greičiau – nesąžiningumas. Marcialio gydytojas nesigėdija paimiti pinigų už netikusį gydymą, Roizijaus – netgi ligą pasunkina tam, kad gautų pinigų. Medicinos kaip slėpiningo mokslo Roizijaus poezijoje nebelieka – gydytojų veikla sąmoninga.

³⁴ Лидия Винничук, *op. cit.*, p. 248.

Roizijaus epigramų vertę pakelia ir santykinai nepriklausoma pasakotojo pozicija. Ji matoma tuose eilėraščiuose, kuriuose neabejingai kalbamasi su pasiligojusiais didikais ir kitais įtakingais asmenimis, tikinčiais tariamų vaistų galia. Pirmas tokių medikamentų sąrašė – stebuklingas „indiškas medis“, arba *lignum vitae*³⁵, tuo metu itin populiarius Europoje vaistas nuo podagros. Tokių epigramų Roizijus yra paskyręs savo mecenatams: Vilniaus vaivada Mikalojui Radvilai Rudajam (apie 1515–1584) ir LDK didžiajam maršalkai Jonui Chodkevičiui (apie 1537–1579). Štai viena iš jų, skirta pastarajam (RC II, 126):

Ex Indi ligno te quarere certa salutem
Fama refert. Inde est anne petenda salus?
Ex ligno Christi, non Indi, quarere salutem:
Haec homini brevis est, illa perennis erit.

(Sklinda gandai, kad tu vartoji indišką medį
Stiprint sveikatai. Ar ten dera sveikatos ieškot?
Kristaus medy ieškok išganymo, o ne indų:
Amžinas vien tik jis, o sveikata – laikina.)³⁶

Kaip ir daugeliu atvejų, Roizijus čia naudoja opoziciją, supriešindamas medį su kryžiumi. Poetas mąsto paradoksaliai ir sukuria naują epigramos logiką, besiremiančią ne tik vienas kitam prieštaraujančiais teiginiais, bet ir jų paaiškinimu: Kristaus medis (kryžius) amžinas, o žemiškieji vaistai, kaip ir pati sveikata, – laikini. Epigramos filosofija labai paprasta: vis tiek numirsi, tad geriau neekvoti pastangų tuštiesiems žemiškiems dalykams.

Roizijaus pasakotojas su šypsena atsiliepia apie šio ir kitų „liaudiškų“ vaistų vartojimą ir kitąsyk visai piktai pasijuokia iš tai daryti rekomenduojančių medikų. Tarsi apibendrindamas ir ką tik aukščiau paminėtą, ir visas kitas mūsų aptartas temas, pasakotojas epigramoje

³⁵ „Indišku medžiu“ vadinamas *guaiacum officinale*, arba vaistinis gvajokas, tuo laikotarpiu itin populiarus podagros bei kitokių ligų gydymo priemonė.

³⁶ Šis Ritos Katinaitės vertimas pacituotas iš knygos: Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, p. 287.

„Prieš gydytoją Kodrą apie *Kristaus rankas*“ pasišaipto ir iš visas ligas gydančio vaisto, vadinamo „Kristaus rankomis“³⁷, ir nemokšos gydytojo, jį brukančio kiekviena proga (*RC II, 418*):

Esse manus Christi Codrus iubet omnibus aegris;
Est mutus, Christi ni iubet esse manus.
Hippocratem nunquam, nunquam citat ille Galenum,
Ignotum est illi nomen, Apollo, tuum.
Phoebeae haud prolis crinis promissaque barba
Audita, aut si quid saecula prisca colunt.
Illius haec multis medicina refertur ab annis:
Christi, – totus in hoc, – esse iubere manus.
Quae sit consilii tanti si causa requiris,
Non est a nobis illa petenda procul.

(Valgyti „Kristaus rankas“ ligoniams pataria Kodras;
jei to nelieptų daryt, būtų turbūt nebylys.
Juk Hipokrato arba Galeno jis nemini niekad,
ir, Apolonai, tavęs jis nepažįsta taip pat.
Jis negirdėjo apie Eskulapo plaukus ir barzdą,
nė apskritai apie ką nors iš senovės laikų.
Jo visas gydymas toks yra nuo amžių seniausių:
liepti „Kristaus rankas“ valgyt ligoniui, ir tiek.
Tu gal paklaus, kokia priežastis jį verčia šitaip patarti, –
jos nereikia toli, regis, nuo mūsų ieškot!)³⁸

Atsižvelgus į tokią pasakotojo poziciją, greičiausiai išreiškiančią paties Roizijaus nuostatas, nebekeista atrodo nė tai, kaip apie gydy-

³⁷ Kruczkiewicziaus teigimu, „Kristaus rankomis“ buvo vadinami vieno orchidėjų šeimos augalo (Kruczkiewicziaus spėjimu, *orchidos conopreae*) vaisiai, kuriuos Viduramžių gydytojai skirdavo ligoniams (*RC II, 418*, pastaba išnašoje). Šio straipsnio autorei tokių duomenų patvirtinti nepavyko. Iš tiesų orchidėjų rūšis, vadinta „Kristaus rankomis“, yra *Dactylorhiza maculata*. *Palma Christi* – taip žinoma botanikoje. Tai kito augalo, *Ricinus communis*, populiarus pavadinimas. Šio augalo preparatai irgi nuo seno buvo vartojami beveik nuo visų ligų tiek Europoje, tiek Azijoje, Kinijoje ir net Amerikoje (pagal: „*Ricinus communis*“, in: *Global Invasive Species Database*, prieiga per internetą <http://www.issg.org/database/species/ecology.asp?fr=1&si=1000&sts>, atn. 2006-07-05). Visai galimas dalykas, kad Roizijus turėjo omeny būtent šį augalą.

³⁸ Vertė Sigitas Narbutas.

tojus ir gydymą atsiliepiama didžiausiame ir svarbiausiame Roizijaus veikale, o būtent *Sprendimuose*. Čia Roizijus pateisinamu dalyku laiko ligonio nenorą kreiptis į gydytoją. „Juk gali būti“, – rašo „daktaras Ispanas“, – „priežastis: gal ligonis bijo gydytojo spąstų ar įtaria jo godumą. Gal gydytojas paskirs priešingus negu reikia vaistus, kaip esti, ir dėl pelno padidins ligą, arba ligonis manys, kad neverta jam patikėti savo sveikatą dėl jo neišmanymo. Nereikia laikyti kuoktelėjusiu norinčio dar pagyventi žmogaus, tarytum nenorėtų dar pabūti tas, kuris nepaklūsta nedraugiškam ir godžiam, vien pajamų siekiančiam arba nemokytam gydytojui“ (*LSI*, 88). Šias *Sprendimų* eilutes galima pavadinti Roizijaus „antimediškų“ pažiūrų santrauka. Epigramos kalba apie tą patį, tik detalizuotai. Susidūrus su tokiu požiūriu, galima visiškai pagrįstai manyti, jog gydytojų sukčiavimas bei šundaktarystė buvo ne tokie jau reti senojoje Lenkijoje ir Lietuvoje. Beje, visai įmanoma, kad šundaktarių gydymą savo kailiu bus patyręs ir pats *Sprendimų* autorius³⁹.

Esama vieno eilėraščio, kuriame Roizijus pavaizdavo kitokį gydytoją. Ta epigrama skirta Kurcijui iš Bolonijos; toliau pateikiame visą jos tekstą⁴⁰.

De Curtio Medico (ineditum)

In te, Curti, Medicus decus, atque hominum spes
 effera mors nuper spicula dirigeret;
 Illa inhibere jubet Divum pater, atque hominum rex;
 ne, si in quo est hominum vita salusque, obeat,
 tot, caeso hoc, hominum moriantur millia, quot non
 campi ipsi possint accipere Elysii.

(Apie gydytoją Kurcijų (nespausdinta))

³⁹ Po Barbaros Radvilaitės mirties Roizijus turėjo persikelti į Vilnių kartu su karaliumi Žygimantu Augustu kaip karaliaus patarėjas teisės klausimais. Tačiau Krokuvoje jį sulaukė liga. Kaip pats keliuose epigramose rašo, jis sirgo labai sunkiai (*RC II*, 189, 190 ir 247).

⁴⁰ Eilėraštis cituojamas iš: José Guillén Cabañero, *op.cit.*, p. 148 (cituoiant galimi šios publikacijos riktai netaisyti). Tuo metu, kai Roizijus mokėsi Bolonijos universitete, Kurcijus ten skaitė anatomijos paskaitas. Epigramą į lietuvių kalbą išvertė Sigitas Narbutas.

Kurcijau mielas, žmonių viltie ir medikų žvaigžde,
nukreipė savo strėles ką tik mirtis į tave.
Paliepė ją sustabdyt dievų ir žmonijos valdovas,
kad tas vyras, kuriuo remias žmonių sveikata,
liktų gyvas, antraip, jam mirus, tiek tūkstančių mirtų,
kad Eliziejaus laukuos jie negalėtų sutilpt.)

Šis tekstas savotiškai išsiskiria ne tik epigramų apie medikus, bet ir visame Roizijaus poezijos kontekste. Čia gydytojas nesmerkiamas ir nepriklauso neigiamam literatūriniam tipui, o yra išskiriamas kaip asmenybė: pabrėžiama mediko garbė ir į jį sudėtos žmonių viltys. Šis tekstas gražiai paliudija, kokio įvairiapusio būta Roizijaus. Vargu ar ši tekstą galime laikyti išimtimi. Jo šviesoje tik dar ryškiau matosi visos aukščiau aptartos ydos ir blogybės, prieš kurias Roizijus taip negailėstingai pasisakė epigramose apie gydymą ir gydytojus.

Apibendrinant reikia pasakyti keletą svarbių dalykų. Remdamiesi Roizijaus eilėraščiais apie gydymą ir gydytojus, galime konstatuoti, kad šis Renesanso poetas įdiegė Lietuvos lotyniškojoje literatūroje tam tikros tematikos kūrinis. Epigramų apie gydytojus tradicija siekia helenizmo laikų Graikiją ir Romą. Tokių kūrinių yra parašę Marcialis ir Auzonijus. Roizijaus epigramų šaltinis – toks pat, kaip Antikos poetų, tačiau jos pasižymi tam tikrais savitais bruožais, nulemtais ir pačios epochos, ir Roizijaus poetinio talento. Skirtingai nuo Marcialio ir Auzonijaus, Roizijaus poezijos objektas pasižymi ryškesniais individualiais bruožais. Epigramoms būdingos gausesnės konkrečios buitinės ir kitokios detalės; be to, Roizijaus satyros smagalys smogia į kur kas gausnes visuomeninio gyvenimo ydas: gydytojų nemokšišumą, jų godumą, ligonių prietarus, perdėtą tikėjimą liaudies medicinos galia ir t. t. Tai būdinga ne tik poetinei Roizijaus kūrybai. Tos pačios nuostatos matyti ir svarbiausiame jo veikale – *Sprendimuose*.

Įteikta: 2008-12-01
Priimta: 2008-12-10

Aušra Tamošiūnienė

FEATURES OF LITERARY TRADITION AND HISTORICAL
REALITY IN THE EPIGRAMS ABOUT PHYSICIANS
BY PETRUS ROYZIUS

Summary

Short poetry (epigram especially) comprises a significant part of the creative heritage by Petrus Royzius (Pedro Ruiz, ca. 1505–1571). Roizijus is important not only as a pioneer who enriched the diversity of the Latin literature genres in the Grand Duchy of Lithuania by adding several new varieties, but also as a distinctive writer for whom the depiction of every detail was an opportunity to generalize and to talk about people, attitudes and the times.

Much of Royzius's short poetry is characterized by irony, mockery and sharp wit. Royzius follows a satirical epigram tradition, which was already formed in Antiquity and which has its own distinctive outlook on possibilities and limits of invective and mockery in literature. Frequent character types, traveling from one epigram to another, are the bad orator, the jealous critic, the talentless poet, the miserly wealthy man, the inept physician etc. Although some of these types disappeared from literature along with the realities of Antiquity, the more universal ones came back to life in the Renaissance Latin poetry. One of such types is the physician. The authors of epigrams often emphasize his negative qualities: misery, hypocrisy and almost always incompetence. Although this can be easily explained by a close interconnection of the texts and the context, it is also probable that an anti-physician epigram could be an expression of literature's and medicine's natural stance at the opposite poles of life.

An almost unchanging, albeit a colourful representation of the physician is given in the *in medicum* epigrams by the Ancient Roman poets Marcus Valerius Martialis and Decimus Magnus Ausonius. In poetic texts of the Renaissance the traits of the representation remain essentially the same. Hence, the portrayal of the physician in Royzius's epigrams is a part of a deep tradition going back for centuries. Although the tradition

in this case is of much importance, another element of the context – the relationship with the historical reality, with the society view on the depicted objects, and with the facts – is also crucial in the Latin literature of the Grand Duchy of Lithuania. The physician depicted in a specific epigram does not necessarily have a prototype in the real life; however, when he does, the content of the epigram is determined by the author's relationship with this person.

As a jurist and a man of letters, Royzius's attitude to medicine and physicians is of much interest. His ideas, revealed in in the judicial text *Decisiones*, help to explain some tendencies of his poetry.